

SOVYET İDEOLOJİSİ VE TÜRKİSTAN AYDINLARI*

Soviet Ideology and Turkistan Intellectuals

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL *

Gazi Türkiyat, Güz 2018/23: 1-7

Öz: Rusya'nın sömürge düzeninin, diğer sömürgeci devletlere göre farklı olduğu bilinen bir gerçektir. Hâkimiyetindeki insanlar, diktatörün emriyle hareket edecek, onun istediği dil ile konuşacak ve onun istediği gibi yazacak. "Bolşeviklik", birey özgürlüğü ve millî bağımsızlıkla bağdaşmayan bir sistemdir ve Batılı sömürgeci devletler gibi sadece güç kullanarak ve hükmederek ayakta durabilirdi. Bunun yanında gerek Çarlık Rusyası, gerek Bolşevizm ve Stalin dönemindeki siyasi ve sosyal dalgalanmalar; geleceğe yönelik kaygıları, umutları ve heyecanları da beraberinde getiriyordu. Türkistan aydınlarının 1905'ten itibaren Türkistan'da özellikle büyük siyaset adamı Alihan Bökeyhan önderliğinde Alaş adıyla başlattıkları bağımsızlık hareketi ve verdikleri mücadele, 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Kurultay'da alınan kararlar, Ceditçilik hareketinin bir devamıydı. Dış dünyaya da kapalı olan bu atmosferde bir yandan halkın kültür seviyesini yükseltmek ve millî istiklale kavuşmak için mücadele eden büyük liderler yetişti, bir yandan da bunu dramatik, sembolik ve lirik üslupla edebiyata ve şiire yansıtımlar oldu. Türkistan aydınlarının bu süreçte yazdığı şiirler; ortak ideallerin, ortak kaygının ve ortak ruhun mısralara yansımalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet ideolojisi, dil ve kültür, Türkistan aydınları, edebiyat, şiir

Abstract: It is a known fact that the colonial order of Russia is different from other colonial states. People under the dictator's command will act on the orders of the dictator, speak in his language and write as he pleases. Bolshevism was a system that was incompatible with individual freedom and national independence, and could only stand by using force and domination as Western colonial states. Political and social fluctuations in the period of both Tsarist Russia and Bolshevik and Stalin; it brought with it future concerns, hopes, and excitement. This was the most significant fact. The independence movement and the struggle of the Turkistan intellectuals, who started with the name of Alaş under the leadership of Alihan Bökeyhan, who was the leader of the great politician Alihan Bökeyhan in Turkistan since 1905, was the continuation of the Ceditçilik/Jadidism movement. It was the efforts of the Turkish tribes to revive the common cultural history, to raise public awareness and to illuminate. In this atmosphere, which was also closed to the outside world, there were great leaders who struggled to raise the level of culture of the people and to achieve national independence. The poems written by Turkistan intellectuals in this process; it is the reflection of shared ideals, common anxiety and common spirit in verses.

Keywords: Soviet ideology, language and culture, Turkistan intellectuals, literature, poem

* Bu yazı, 11-12 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da TESAM (Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını" başlıklı III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzeltilmiş hâlidir.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, Ankara/TÜRKİYE. hcengel2001@yahoo.com, Gönderim Tarihi: 23.10.2018 / Kabul Tarihi: 27.11.2018

GİRİŞ

Sovyet ideolojisi, Türkçenin konuşulduğu geniş coğrafya ve bu coğrafyada yaşayan Türk boyları arasında gelişen ortak dil ve kültür mirasıyla ilişkili olduğundan dolayı yazımda Türk dili coğrafyası ve ortak kültür mirasına da temas edilecektir.

Türk Dili coğrafyası, doğudan batıya: Moğolistan içlerinden ve bugünkü Çin'in Kansu bölgesinden Osmanlı'nın ulaştığı Viyana'ya; kuzeyden güneye: Bugünkü Yakutistan, Tataristan ve Çuvaşistan'ın kuzeyinden Hindistan, Afganistan, İran, Irak ve Suriye içlerine; Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir'e kadar uzanır.

Bilinen ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Bengü Taşları'ndan 20. yüzyılın başlarına uzanan ve farklı adlandırmalarla (özellikle hanedan ve boy adlarıyla bazen de coğrafi adlandırmalarla: *Orhun/Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu/Eski Oğuz* vb.) bu geniş coğrafyada yazı dili olarak kullanılan dilimiz, tarih boyunca yazılı belgelerde kaydedildiği şekliyle *Türki, Türk tili/dili, Türkçe* idi (Ercilasun 2007: 15-38). Zengin yazılı miras, büyük ölçüde benzer gramatikal özelliklere sahip olup sadece yeni kültür dairesine girmenin sonucu olarak yeni kelimeler kazanır ve çeşitli alfabelerle temsil edilir. Uygurlar döneminde Burkancılık ve Maniheizm ile ilgili metinlerin Uygurcaya çevrilmesiyle birlikte Çince, Sanskritçe ve Toharca kelimeler, Türkçeye girmeye başlar. Karahanlı döneminde ise ilk İslamî eserler olan *Kutadgu Bilig* ve *Kur'an* tercümesiyle birlikte Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerle tanışır; ancak bu dönemde İslamî inanç sistemine ait pek çok kavram, Türkçenin kendi kaynaklarıyla karşılanmıştır. Allah'ın isimleri ve dinî terimlerin kaynak dildeki şekliyle değil, Türk karşılıklarıyla verilmesi o dönemde Türkçenin gücünü göstermesi bakımından önemlidir: *Bayat "Kadîm", Törüngen "Hâlık", İgidgen "Rezzâk", Keçürgen "Gaffâr", İdi "Rabb", sevüg savçı "Habibullah", elig tuttaçı kıl-"şefaet etmek" vb.* Eserin ilk beyitlerinden örnek verecek olursak;

Karahanlı Türkçesi
bayat atı birle sözüğ başladım
törüngen igidgen keçürgen idim
(1. beyit)

Türkiye Türkçesi
Allah'ın adıyla söze başladım
yaradan, besleyen, başıslayan Rabbim (Arat 1991: 2/1. Beyit)

Oğuz Türklerinin 11. yüzyıl itibarıyla Anadolu ve Azerbaycan'a göç etmesi ve 13. yüzyılda bu bölgenin Türk yurdu hâline gelmesiyle birlikte Türk yazı dili Doğu ve Batı olmak üzere iki koldan gelişir. 20. yüzyıl itibarıyla hem doğuda hem de batıda çeşitli (*Kıpçak, Karluk, Oğuz, Sibirya*) Türk yazı dilleri ve edebiyatlarıyla temsil edilen Türk Dünyası var. Kısacası, yazı dilimiz yaklaşık 1300 yıllık bir geçmişe sahiptir ve unutulmamalıdır ki gerek Türkçenin temel kelimeleri, gerekse Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, Türk Dünyası'nın ortak söz varlığıdır.

ORTAK DİL VE KÜLTÜRE MÜDAHALE

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin dil ve alfabe politikasıyla uzun soluklu bir sürece girilir. Dil ile ilgili aşağıdaki veciz sözler, dilin önem ve değerini çok iyi anlatır.

- *Dil, millî hâfızanın, millî hâtıraların, duygu ve düşüncelerin, bütün maddî ve manevî değerlerin, bütün buluş ve yaratışların ortak hazinesidir* (Ergin 1974: 13).
- *Bir milletin mâzisiyle bağımlı koparmak ve istikbâlini yok etmek istiyorsanız buna dilden başlamalısınız.* (Nihat Sami Banarlı)

Dil ve kültür ile az da olsa uğraşan diktatörler ve ceberutlar, bu işi o milletin dil hürriyetine müdahaleye kadar götürmüşlerdir, diyen Banarlı'nın cümlesi, Stalin dönemindeki Türk boylarının dil ve edebiyat dünyasına çarpıcı bir dokunuştur. Rusya'nın sömürge düzeninin diğer sömürgeci devletlere göre farklı olduğu bilinen bir gerçektir. Hâkimiyetindeki insanlar, diktatörün emriyle hareket edecek, onun istediği dil ile konuşacak ve onun istediği gibi yazacak... "Bolşeviklik", birey özgürlüğü ve millî bağımsızlıkla bağdaşmayan bir sistemdi. Birey ve şahsiyeti inkâr eden bu sistem için sadece ve sadece madde ve cemiyet vardı. Mâneviyatın herhangi bir değeri yoktu (Kaplan 2016: 94-95). Sovyet rejiminin, Batılı sömürgeci devletler gibi sadece güç kullanarak ve hükmederek ayakta durabildiği bilinen bir gerçektir.

Türk Dünyası coğrafyasında tarih ve siyaset, doğal olarak edebiyat ve sanatı da etkiler. Ekim ihtilâliyle birlikte "sosyalist gerçekçilik", sanat ve edebiyata da damgasını vurmaya başlar. Bu bağlamda Türk Dünyası şair ve yazarları, unutulmamalıdır ki sistemin getirdiği zorunlulukla Rusça yazdılar; Lenin'i ve ideolojisini de övdüler şiirlerinde ve yazılarında. Çingiz Aytmatov, bunun en tipik örneklerinden biridir. Burada Aytmatov ile ilgili bir parantez açacak olursak; ünlü yazar, eserlerini çoğunlukla Rusça yazsa da onun, kaleminden Kırgızca çıkan hikâyeleri de unutulmamalıdır. Yine unutulmamalıdır ki Rusça yazmasaydı dünyanın en büyük yazarlarından biri olmayacaktı ve L. Aragon, onun *Camıyla "Cemile"* adlı eseri için "dünyanın en güzel aşk hikâyesi" demeyecekti. Aytmatov'un Rusça yazması, dil ve kültüre müdahalenin bir sonucuydu. Onun, *Samançının Colu "Samanyolu"* ya da "Toprak Ana" adlı eserinde mezarını bilmediği babası ve onu, babasız büyüten annesi için yazdığı ve gönüle dokunan ithaf cümleleri, yaşanan gerçeğin tanığıdır: *Ata, men sağa estelik turğuzalbaymın. Seniñ kay cerge kömülgönüñdü da bilbeym. Mina uşul emgegimdi atam Törökul Aytmatov, sağa arnaymın. Apa, sen bizdi östürüp adam kıldıñ. Senin uzak ömür sürüñdü tilep apam Nagiyma Aytmatova, sağa arnaymın* (Aytmatov 1982: 255). "Baba, ben sana anıt mezar yaptırıyorum. Senin nereye gömüldüğünü bilmiyorum. İşte bu eserimi, babam Törökul Aytmatov, sana ithaf ediyorum. Anne, sen bizi büyütüp adam ettin. Senin uzun ömür sürmeni dileyerek annem Nagiyma Aytmatova, sana ithaf ediyorum."

TÜRKİSTAN AYDINLARI

Gerek Çarlık Rusyası, gerekse Bolşeviklik ve özellikle Stalin döneminde dil ve kültüre müdahalelerden doğan siyasî ve sosyal dalgalanmalar; geleceğe yönelik kaygıları, umutları ve heyecanları da beraberinde getirir. Dış dünyaya kapalı bir atmosferde bu olayların ağırlığına kapılarak bir yanda halkın kültür seviyesini yükseltmek ve halkı, istiklâl kavuşturmak için mücadele eden büyük liderler ortaya çıkar, bir yanda ise bunu dramatik, sembolik ve lirik hassasiyetle edebiyata ve şiire yansıtan büyük şair ve yazarlar yetişir.

Gaspıralı İsmail Bey'in Çarlık Rusyası döneminde başlattığı *Ceditçilik* (1851-1914) ve bu dâvaya hizmet eden *Tercüman* (Prevodçik 1883-1918) gazetesi, Türk Dünyası aydınlanma sürecine derinliğine ve genişliğine hizmet eder. *Tercüman*, Türk Dünyası aydınlarının haberleşme aracıydı. İlk usûl-i cedit okulunun Kırım Bahçesaray'da açılması, Çarlık'ın çeşitli bölgelerine, özellikle İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan'a yayılması, aydınlanma dâvâsına olan ilgi ve inancın göstergesiydi. 1884-1924 arasında faaliyet gösteren bu okullar, dönemin aydınlarının yeniliğe ve gelişmeye açık olduklarının tanığıydı (Ercilasun 2007: 391-397).

Tercüman'ın Türk dünyasında genişliğine okunup anlaşıldığının ve Yusuf Akçura'nın, *Uç Tarz-ı Siyaseti'nin* başta İstanbul olmak üzere Türk aydınını derinliğine etkilediğinin ve o dönemdeki aydınların sıkı iletişim içinde olduklarının bir tanığı da Mehmet Emin (Yurdakul)'in Gaspıralı ile mektuplaşmasıdır:

*Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur,
Sinem özüm ateş ile doludur,
İnsan olan vatanının kuludur,
Türk evladı evde durmaz giderim.*

dizeleriyle başlayan şiirini Mehmet Emin Bey, Gaspıralı İsmail Bey'e gönderir ve Gaspıralı, şiir için yazdığı teşekkür mektubunda şöyle der: Sevgili Kardeşim, şiirlerinizi Edirne, Bursa, Ankara, Konya, Erzurum Türkleri anlayıp lezzetlenip okuyacakları gibi Tiflis, Tebriz, Şirvan, Horasan, Türkistan, Kaşgar, Deşt-i Kıpçak, Sibiryâ, Kazan ve Kırım Türkleri de okuyacaktır ki bu şerefe Fuzulî ve Nâbî nâil olamadılar. Kırk elli milyonluk ve otuz asırlık bu âleme iptida bir kaşık oğul balını yediren siz oldunuz ki size şereftir, bize saadettir! (Ercilasun 2011: 314-315).

Ceditçilik ile eş zamanlı olarak Kazak aydınlarının 1905'ten itibaren Türkistan'da büyük siyaset adamı Alihan Bökeyhan önderliğinde gerçekleştirdikleri *Alaş Hareketi*, yine halkın bağımsızlığı ve aydınlanması içindi. Alaş aydınlarının mücadelesi, Türkistan coğrafyasında sadece Kazak halkı merkezli değil, bütün Türk halklarını hedeflemişti. Ayrıca, unutulmamalıdır ki, bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda *Alaş Hareketi*'ne hizmet eden Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın, Mirjakıp Duvlatulı, Mağjan Jumabay, Mustafa Şokay'ın büyük emeği vardır. 1911-1922 yılları gerek Anadolu ve gerekse Türkistan Türklüğünün ateş içinde yoğrulduğu

ve bağımsızlık mücadelesi verdiği yıllardı. *Alaş Hareketi*'nin bir sonucu olarak 1917-1920 arasında kurulan *Alaş Orda Millî Hükûmeti* sadece üç yıl ömür sürer ve ne yazık ki başarılı olamaz (*Alaş Hareketi* için bk. Oraltay 1973: 31-47). Atatürk ile çağdaş olan ve Atatürk gibi ülkesinin ve halkının bağımsızlığı için mücadele eden Alihan Bökeyhan, bazı rivayetlere göre, Atatürk'ü yakından takip ediyordu. Ne yazık ki, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda gösterdiği üstün başarı, Türkistan coğrafyasındaki şartlar gereği Bökeyhan'a nasip olmamıştır.

Ceditçilik ve *Alaş Hareketi*, Türk halklarının ortak kültür tarihine, ortak maziye duyduğu özlemdir ve bunu canlandırma gayretidir. 1926'da gerçekleştirilen *Birinci Bakû Türkoloji Kurultayı* da bu iki hareketin devamı niteliğindedir. Kurultay'da Sovyetler Birliği'nde yaşayan bütün Türklerin Latin alfabesine geçmeleri üzerine yapılan tartışmalar ve alınan kararlar, Türkistan aydınlarının günümüzden daha ileri düzeyde iletişim ağına sahip olduklarının bir başka tanığıdır. O dönemde henüz üç yıllık genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün direktifiyle Köprülüzâde Fuad ve Hüseyinzâde Ali ile Bakû'da temsil edilmesi, genç Cumhuriyetin Türk Dünyası ile kültürel bağının önemli bir işaretidir. Kurultay'ın ardından Azerbaycan 1927'de, Türkiye Cumhuriyeti ise 3 Kasım 1928'de Arap alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçerler ve ardından Sovyet hâkimiyetindeki Türk boyları 1927-1931 yılları arasında Latin alfabesini kullanmaya başlarlar; ancak, Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesinin ardından Sovyetler'in ayrıştırma siyaseti gereği durum değişir. Sovyet siyaseti, Kuzey-Doğu Türklüğünün ortak yazı dili olan Çağatayca üzerinde de etkili olur. 1920'li yılların sonu, 1930'ların ilk yarısında yapılan kurultaylarla Çağatayca yerine boy lehçelerine dayanan yeni yazı dilleri oluşturulur. Stalin'in *Repressiya* "Zulüm" yılları olan 1937-1940 arasında Sovyetler'deki Türk boyları ikinci alfabe değişikliği yaşarlar ve hepsi, bu tarihlerden itibaren Kiril esaslı, fakat birbirinden farklı sembollerini içeren çeşitli alfabeleri kullanmak durumunda kalırlar. Aynı uygulamaya, Çin hâkimiyetindeki Türk boyları da maruz kalır. Doğu Türkistan'da yaşayan Kazaklar ve Uygurlar, 1954-1978 yılları arasında birbirinden farklı semboller içeren Latin esaslı alfabe kullanmışlar, 1978'de tekrar Arap alfabesine geçmişlerdir; ancak aynı siyaset gereği bu tarihten itibaren kullanılan yazı, tarihî Çağatay yazısı değil, Arap alfabesi esaslı fonetik yazıdır. Rus ve Çin hâkimiyetindeki Türk boyları tarafından kullanılan Arap, Latin ve Kiril esaslı bütün alfabeler, tarihî esastan uzak olup söyleyişi esas almışlardır ve bu bakımdan Türk boylarını birbirinden uzaklaştırıcı rol oynamışlardır (Ercilasun 2007: 303-304; 394-395).

Bütün müdahalelere rağmen Millî Mücadele yılları, Anadolu'da Mehmet Âkif'i, Türkistan'da ise Mirjakıp, Mağjan, A. Uygur'u yetiştirir. Alaş aydınlarından Mirjakıp Duvlatulı (1885-1935), Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı *Ceditçi* fikirlerin Ulu Bozkır'daki temsilcisidir. Duvlatulı'nın 1902-1909 yılları arasında yazdığı *Oyan Kazak* şiir kitabında yer alan şiirler, aydınlanma fikrinin lirik ve sembolik bir üslupla ifadesidir. Bu seslenişe yakın coğrafyadan Uygur şairi Abduhalık Uygur (1901-1933)'un 1921'de yazdığı *Oyğan* şiiriyle verdiği cevap, aynı ruh ve heyecanın

ürünüdür. Mehmet Âkif'in 1915'te yazdığı *Uyan* şiiri de aynı ses ve aynı ruhtur. Anadolu'da Âkif, Batı Türkistan'da Mirjakıp ve Doğu Türkistan'da A. Uygur'un şiiri, ortak duyuş ve inancın lirik örnekleridir.

Oyan/Mirjakıp Duvlatuli

*Köziñdi aş, oyan Kazak, köter bastı
Ötkizbey karañğıda beker jastı,
Jer ketti, din naşarlap hal harap bop,
Kazağım endi jatuv jaramastı.*

*Gözünü aç, uyan Kazak, kaldır başı
Geçirmeden karanlıkta boşuna yaşı,
Toprak gitti, din zayıflayıp hal harap olup,
Kazağım, şimdi yatmak yaramaz ki...*

Oyğan/Abduhalık Uygur

*Ey pekır Uyğur, oyğan, uykuñ yeter,
Sende mal yok, emdi ketse can keter,
Bu uykıdın qutquzmısañ özüñni,
Seniñ halıñ heter halıñ heter,*

*Ey fakir Uygur, uyan, uykun yeter,
Sende mal yok, şimdi gitse can gider,
Bu uykudan kurtarmasan özüñü,
Senin hâlin beter, hâlin beter.*

Uyan/Mehmet Akif Ersoy

*Baksana kim boynu büyük ağlayan?
Hakk-ı hayâtın senin ey müslüman!*

*Kurtar o bîçâreyi Allah için,
Artık ölüm uykularından uyan!*

*Bunca zamandır uyudun, kanmadın;
Çekmediğin kalmadı, uslanmadın.*

*Çiğnediler yurdunu baştanbaşa,
Sen yine bir kerre kımıldanmadın!*

Mağjan'ın Çanakkale'de bağımsızlık mücadelesi veren Türk askerine, hatta bir rivayete göre Atatürk'e ithaf ettiği *Alıstağı bavrıma* şiiri, işgal altındaki Anadolu ve Ata toprakları arasındaki gönül bağının, ortak fikrin ve ortak millî rûhun mısralara yansımalarıdır. Onun, Türk İstiklâl Harbi'ne gösterdiği hassasiyetin ve 1918-1919'da Çanakkale'de Türk askerinin kurtuluş mücadelesine gönülden destek olduğunun tanığıdır:

*Bavrım! Sen o jakta men bu jakta,
Kayğıdan kan jutamız, bizdin atka,
Lâyık pa kul bolıp turuv, kel keteyik,
Altayğa, ata miras altın takka.*

*Kardeşim, sen o yanda ben bu yanda,
Kayğıdan kan yutuyoruz, adımıza,
Lâyık mı kul olmak, gel gidelim,
Altay'a, atadan miras altın tahta.*

SONUÇ

Türk Dünyası'nın bilge lideri Nursultan Nazarbayev'in *Bolaşakka Bağdar: Ruhaniy Janğıruv* "Geleceğe sesleniş: Mânevî uyanış" fikri çerçevesinde Ulu Bozkır'da Türk Dünyası ile ilgili yapılan kültürel faaliyetler, sadece Kazakistan'a değil, bütün Türk Dünyası'na coşku veriyor. Alihan Bökeyhan başta olmak üzere Alaş aydınlarının fikirleri, Nazarbayev ile siyaset sahnesinde yeniden hayat buluyor.

Türkistan aydınları, hem siyasî hem de sanatkâr yönleriyle iz bıraktılar. Bugünkü siyasetçi ve aydınlar, onlardan aldıkları ilhamla yola devam etmeliler. Türk Dünyası aydınları, genç kuşaklara tanıtılmalı; bunun için çeşitli vesilelerle toplantılar ve etkinlikler düzenlenmeli, yayınlar yapılmalı.

Misyonları gereği gerçek anlamda ortak millî nesiller yetiştirmeye hizmet eden Türk Dünyası'nın ortak üniversiteleri Ahmet Yesevi ve Manas Üniversitelerinde Türk Dünyası aydınlarını tanıtıcı faaliyetler gerçekleştirilmeli.

Türk Dünyası aydınlarıyla ilgili ortak projeler, karşılaştırmalı dil ve kültür araştırmaları yapılmalı. İlgili kurumlar (Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, TÜBİTAK vb.) bu projeleri desteklemeli.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ASANALİYEV, K. (1982), *Çınğız Aytmatov Çığarmalar*, T. I, Frunze: "Kırgızstan".
- BANARLI, Nihad Sami (2012), *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, İstanbul: Kubbealtı.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), "Yirminci Yüzyılda Türk Dili", *Makaleler: Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*. Ankara: Akçağ. 302-312.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), "Türk Dünyası ve Türk Dili: Geçmiş ve Hedefler", *Makaleler: Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara: Akçağ. 391-397.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2011), "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri", *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ. 308-317.
- ERGIN, Muharrem (1974), *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını.
- KAPLAN, Mehmet (2016), *Nesillerin Ruhü*, "Komünizm ve Sanat", İstanbul: Dergâh.
- ORALTAY, Hasan (1973), *ALAŞ Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası*, İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları.